

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄԱՆՐՈՒԿ

Պ. Երուանդ,

Հոս կը վերջանայ Ամիրտուլաթի «Յօ-
զուտ Բժշկութեան» քաղածներս. գրեթէ
առած եմ հոս այն բոլոր Փորմիրները որոնց
մէջ մտած է Հայկ Երուանդ: Ինչպէս պիտի տես-
նէք, միայն Տիգանթէրիի բաժնէն ամբող-
ջութեամբը դրած եմ. միւս բաժինները շատ
զանցառուցիկներով առած եմ, այսինքն
Բիայն Հիւանդութեան անունը առած եւ այն
Փորմիրներէն որոնց մէջ Հայկ Երուանդ ի գոր-
ծառութեան է, եթէ բոլորն ալ Տիգանթէրիի
բաժինին պէս ամբողջութեամբ առնէի եւ
որ դիտեմ կարեւոր է, էջեր, տետրակներ
լեցնել հարկ էր: Նայէ տես որ հոս Միւ-
թարեաններուն քով Օգոստ Բժշկութեանը
որոնք, անպատճառ է ունին, բայց չեն
տար. Վիեննական Հայերը աւելի կամեցող
են: Իրաւ թէ որում է ալ, որ այս տեղե-
կութիւնները ուղէի իմ տուածին տասնէն
մէկն ալ չէին տար, ձեր հարցումներուն
որեթէ լիովին պատասխանած եղայ, բայց
եւ այսպէս մինչեւ դուն անձամբ չգնես
Օգոստ Բժշկութեանը արխարութիւնը ան-
կատար կ'ըմայ, այս իմ տուածներն ալ
ուրիշին ձեռքով ջուր խմելուն կը նմանի:
Այս քաղածներէս չվհատիս անանկ աշխատա-
սիրութիւնները երկար ժամանակի մանրա-
նորիտ քննութեան եւ անձանցիկ պնդե-
րովներու կարօտ են. անանկ արհամար-
հանկատար կ'ըլլայ, ինչ որ է: Միջոցներդ նե-
րէին եւ հոս ըլլալի, շատ դիւրին է: Քեզի
ուրիշ պարտաւորութիւն մը. Երբ, Աստ-
ած կամենայ ելլես եւ բժշկական ասպարէզ
մտնես, քիչ մը դրամ չինելէ վերջ հետեւէ
Հայ բժշկարաններու, շատ եւ շատ բաներ
պիտի գտնես. մեր բժշկներէն շատերը,
սիւսի մեծ բանասէրներ են. Տօթ. Թիւ-
րաքան Խան, Տօթ. Թորգոմեան, Տօթ.
Տաղաւարեան, Տօթ. Յարութիւնեան,
Տօթ. Պաղի Խան եւ այլք. դուն ալ հե-
տեւէ ասոնց — Հետաքրքիր էի իմանալ,
որ տեղացի էք, բարեկամ մ'ալ ունեցած ե-

զանք, երբեմն թղթակցինք, թերեւս օր մը
անձամբ դիւրար տեսնենք:

Պարտաւորութիւն մըն ալ. — Ձեր թէղին
մէջ ի հարկէ կը յիշէք ձեր աղբիւրները, ո-
րոնք ձեր ուսումնասիրութեան արժէքը ա-
ւելի բարձր կը բռնեն: Եւ Յոյց կու տան թէ
ինչ պրպտումներ ըրած էք, Երուանդէմի
Հայոց հին ձեռագրերու բժշկարաններէն
օգտուելով պէտք է յիշես:

Հայկ Երուանդ որ ատեն է ի վեր ծանօթ ըլ-
լալու ձեր հարցումին յնթաց օգրութեան
տուի արդէն, կրնաք ըսել որ երբեք ի վեր
որ Հայր եւ Հայաստանը կազմուեք է: Հայ
Կալ ալ այնքան հնութեան կը հասնի,
Գաղիանոսի, Հիբոկրատի, եւ այլ արար,
պարսիկ բժշկապետներու ծանօթ, եւ դոր-
ծածած են: Իսկ եթէ Հայաստանի ո՞ր տե-
ղերը կ'ըստնին քիչ մը այդ տարօրինակ է.
կաւային խաւերու յատուկ է. Մերաստի
երկրաբանութիւն կաւային խաւեր շատ ունի.
կապոյտ հող, կապոյտ կաւ, եւ անոնց հետ
խառն Հայ Կալ շատ ունինք: Իսկ ինչպէս
սի Մանճըլիս դիւրը ալ աւելի կաւային է
եւ, հոն մեծազանգուած տեսած եմ Հայ
Կալը:

Հայ Քարի մասին առջի տուածէս դուրս
ուրիշ բան չգտայ բժշկարաններու մէջ,
նոյնպէս:

Հայ Խճճիկի մասին. — Հայ Բուսակին
մէջ նայէ կայ հոն:

Հռոմ Կալ քաղածը Մատենադար Կալ
է. — արբ. տինի մասիւնում տին՝ կալ ըսել է
մալոյում — Խաթէմ — կնիքն է, հին ատեն
մատնութիւններ կ'ըլլային կնիք, եւ անով կ'
կնիքէին: Այս կու: Լիմոսէն կ'ըլլէ եղբւր եւ
Կերեւայ սիւլի. հր կամ անոր պէս բան մըն
է, եւ իրը այն կնիքումով տեղ ալ գործա-
ծական որով այդպէս ըսուած է. մատեն-
հարի՝ Հայերէն գնիքովը կնիքումին վրայ
կնիքը ըսել է: Այս կալին վրայ ալ բժշկա-
րանք երկար խօսին եւ հրաշալկատու. ես
ունէի, հոս դրուածներուն մէջ կարճ հատ-
ւած մը կայ, տես միւս էջը —

Ասկէ վերը եղած տեղեկութիւնները թիւ 348 Բժշկարանէն կ'ըսես այդպէս :

Կաւ Մասնէնար	Տիւն մաղբում Արդ.	Կիւպակ մօտը Պրակ.	Որպիսութիւն	Աղէկն	Բնութիւն	Զօրութիւն
			Ինքն կաւ է կարմիր եւ շաղկաւ եւ մասնէնարած	Ի լիմնա լիճի եւ ի կիւպակ	Հով է եւ չոր է 2 տրմն.	Ասէ Գեղիանոս Բ-է օգտէ այն խոցերուն որ ի յաղիքն լիճի եւ օգտէ քոֆին խոցին եւ զանձն գորացնէ եւ օգտէ զարկուց եւ քէ մթխալ մի ծեծես եւ գիմով տառ որ խմէ օգտէ դեղամանն որ դեղած լիճի (թաւնաւորում antiodote, eon-treppoisin)

Կաւ Հոսմին	Տիւն Ընտրմին	Կիւ Ընտրմին	Ինքն կաւ է արկաւակ եւ Հոսմին լիճի	Խիստ յիստակ լիճի	Հով է եւ չոր է	Փիչ տաւր յիւրմէն	Զօրութիւն
							Ասէ Հունան Բ-է հով է բնութեամբ եւ օգտէ սիւնի եւ այն խոցին որ ի քոֆին լիճի եւ օգտէ այն ուռեցին որ պիղծ լիճի եւ օգտէ տաւ քերութեան եւ ամեն-հայն ցաւաց որ տաւ է

Դարձեալ 348 թիւ Բժշկանէն.

«Մասնէնարած կաւ որ է Հոսմին կաւն, որ է տինի Մախթումն որ է գիւ Մաղ-տումն» :

Նոյն 348 թիւ.

«Վասն որ ի մարդոյ արիւն գայ ի վեր, առ գիտոր եւ նոսն ծաղիկ, Հայ կաւ եւ քահրուպայ 1,1 տր. չոր վարդ 3 տր. աղայ զամէնը եւ տուր ժամոյն 3 տր. եւ կրատ մի ամփիոն եւ տուր 10 տր. ազտորի ջրով օգտէ» :

Թիւ 497 Բժշկարանէն, Հայաստան Թրք. լեզուով :

«Ըսն զուսանէ իւրճար վէ պու սուֆուֆ տախի (բաղադրութիւն) զան զուսանէ վէ զան թիւքիւրէնէ նաֆի տիւր պուպիւր սուֆուֆ տուր քի ֆրանսորդ վի-լայէթիւնէ չօք իսթիմալ էաէր լէր, միւ-ճէրէրէպ տիւր քոֆթի(?) Թէպաշիւր քիւր-մէնի: Թիւմախաւում, վէ սառէճ' (Տ. Շ. Բ.) 4.4 տր. զամիս յարապի, քիթրա 2.2 տր. պէյալ իսախաշ Թիւմաի, սէմիլ օթի

Թիւմաու. Էանմըլ կէյիք պույնուրի, վէ զաւրուլմուլ Նըսթա 3,3 տր. մէճմուլիին սաճէ էտուլ (զանգէլ) վէ պուճէսուլաւէն, 2 տր. մղթարի պուլու մէսին եափրաղի սուլու իլէ իզուրէ լէր, զայէթ միւճէրէպ տիւր, մէ պու իլլէթ քէհրուպա զուրսի, վէ Թէպաշիւր զուրսի, վէ զուրս Թէնմախաւում միւնասիպ տիւր, վէ պիղիմ տախի միւճէրէ-պիմիլ տիւր տիւրիլի եափրապ սուլու իլէ իզուրէլէր» :

Նոյն թիւ Բժշկարանի բառարանէն.

«Բիլ էրմէնի մէհուր տուր, արպ. Թին էրմէնի տէր լէր Թապիլէթի պարա (ցուրտ) եապիս տիւր. եուրէք իսճալիին զուրսար (տիւնէ) զան կէշէնէ վէ զան զուսէնէ, վէ Թիւքիւրէնէ նաֆի տիւր, վէ րահմալ (արգանդի), ազան դանի քէսէր, վէ կէօքէնէ նաղիլէլէպի տէֆ էլլէր, էկէր կիւլա-պիլէ վէ չիւրապիլէ իսէլէր վէ կիւլ սիւրէր իլէ վէպալա (ճանախաւ) աղիմ նաֆի տիւր վէ չրդ էլ նէֆէսի (ասթմ) տէֆ էլլէր վէ-սիլ օլաւալարա զայէթ նաֆի տիւր վէ Թապիւն

(ժանդարտի պալար?) չըզարանա քիմսէ իշակ, էմին օլուքը:—

Այլեւս կը վերջացնեմ տեղեկութիւններս այս ամէնը ձեռք հասնիլը ինծի կիմացնես:

Աւաջին հարցումին այսպէս պատասխանած եղայ երկրորդ հարցումիդ յընթացս գրութեան ըսած եմ երրորդ հարցումիդ թէ ինչ ալիմաններ կը պարունակէ իմ կարծիքս յայտնած եմ, Բժշկարաններու մէջ արդի դիտական մէթոտով չ'իստիւր Բրէնսիւր աքթիֆներուն վրան որով Հայ կառի մասին ալ բան մը չկայ մասնաւոր, գործածութենէն ինչպէս ոսի ամենակօկ ասթրոնէան եւ ուրջօ նրա թիթուանէ:— Հինգերորդ հարցումիդ Հայոց Քար-ի մասին նախորդով գրած եմ: Հայ խումիլը հանքի պէս գետինէն բնական խունկ կ'ելլէ ինչպէս օսածը որ ժամա-

նակաւ օսթների խէժն է եւ երկրաբանական խաւերէ կ'ելլէ, անանկ ալ Հայ խունկը կ'երեւայ ի Հայաստան տեսակ մը խնկների խէժն է եւ հիմակ իրր բրածոյ կը դառնուի (Տ. Հ. Բ.)—

Գրութիւնս քիչ մը ցանուցիր եղաւ, գիտական դասաւորումով չբրի, դուն կը դասաւորես այլեւս, Պօսակցութեան ձեռով գրեցի, աւելի հասկնալի բլլալու համար: Եթէ կրնաք Վիէննա գացէք, Հոն լաւ ընդունելութիւն կ'ընեն, Հայր Ակիեան Հանդէսի խմբագիրը պատուական մարդ է: Վիեննայիցէ առջի մարդը չմնացին: Անպատճառ ունին Բժշկարաններ, բայց երեւան չեն հանած:

Ստորագրութեան եւ բարեւի սեղ չմնաց յարգանքներս Կ. ԳԱՅԻԿԵԱՆ,

Ամիրսուլվաթի «Յօգուտ Բժշկութեան»-էն քիւ 250 Բժշկարան.

Սիլ որ է քոֆին խոցմալն որ լինի առ մարդն

Պատճառ՝ Էհանայ ասէ.

Թէ սուր (էկիւ) գիճութիւն (խոնաւութ.) ժողովի թոքն եւ ի կրծոց ներքին եւ խոց առնէ եւ արուն եւ թարախ դայ եւ կամ յերկու գիճն եւ կամ ի մէկն:

Պատճառ՝ Ֆօլս ասէ.

Թէ այս ցաւս ի պարսամէն յետեւ լինայ եւ զուգամէն (սիւքամ) պոսնիթ յետեւ ունուղայէն (հարբուխ) եւ իջնու ի դուրսն եւ հին եւ յերկար հագնն որ ի խոչակէն շատ արուն դայ եւ զկուրծն եւ զթոքն խոց անէ:

Ստածումն (քէասիէօքի) Էհաննա ասէ.

Պատճառ չ'ողջանալուն այս ցաւուց այն է որ թոքն տուն է չնչին եւ օդին եւ հանապաղ ի չարժան է եւ չունի հանգիստ, խոցն որ զեղ առնես, խոցող պիտի որ զեղն եւ չահ անէ. եւ թոքն անխողաղ է իժիր եւ դիժար լինի ստածումն. եւ պատճառ մն այլ որ թոքն տուն է պալլամին եւ իժիր գէճ է

Նշան՝ Էհանայ ասէ.

Թէ թոքն խոց լինի եւ անձն ավաղ (աւկար, հիւծած) լինայ եւ կամ կեկ ջերմն լինի եւ հաղայ եւ թարախ դայ ի փողուն եւ ջերմն տաք լինի եւ չունչն կարճ եւ կուրծն ցաւի:

Նշան՝ Ֆօլս ասէ.

Այն է որ ջերմն լինայ եւ անձն ավաղ լինի եւ ըղզունկն ծոփ եւ գիճութիւն կու հալի եւ հաղայ եւ թարախ եւ ոտվին ուռէց (էօտմ) լինի եւ կերակուր չուղենայ սիրտն:

Ստածումն Ֆօլս ասէ.

Թէ այս՝ որ անոր համար դժար է որ՝ թոքն խոցնալն չողջանայ որ հանապաղ փակվի եւ բացվի որպէս դարբնի փուռն. զհոյ քամին ի սիրտն հասցնէ եւ զտաքն ի դուրս հանէ, եւ թէ այս չարժանքն պահ մն խաղենայ, յայնժամն սիրտն այլէ զանձն եւ ցաւն զօրանայ, եւ զեղն այս է որ տաս գի-

և և խոցն չի չորնար, և մինչև չի չորնայ, չի ողջունալ, և դեղն ի յինքն յուղ կուռ հասնի և լն ջերմն կուռ լնայ և և մի լնի և և դժարնայ և այս երկու ցաւն հակառակ է մէկ մէկի. այն որ համար որ ջերմանն՝ դէճ իրփի (հրեք բաներ) պիտի օգտէ և խոցին չոր կու պիտի որ ողջանայ, այնոր համար դժար է և և այնոր ջերմին շահուն՝ ի խոցին դէնէ, և և այնոր՝ ջերմին շահուն՝ ի ջերման, դէնէ, բայց լաւ, այն է որ յառաջ ջերման դեղ առնեն և թէ ցաւն հին լնայ դեղն չօգտէ, յառաջն բարխիկէն երակ առ անդին հէն՝ որ ցաւն է, և և թէ ուժն բնկեր է՝ լուծէ խիարշամարով (Տ. Հ. Բ.), և և տուր դինէ պտուհն է, և և թէ կուրծքն չորութիւն լնայ, տուր դառնալիքի ջուր, և և նշի և և դժի և և մանուկի մէթի, և և պոռկուռ ժամն առաջով (Տ. Հ. Բ.) և և սամի քիթիայ, ձայ կաւ և և սերկելի լաւ, և և թէ խոցն ի կուրծքին լնայ լաւ է առ դարէ ալուր և և թուղ չոր և և յեղան պուտ (Տ. Հ. Բ.) և և սոսածէ, օգտէ ալ.:

—Աս սիլ լուռած հիւանդութիւնը կ'երեւայ սաթլըճանէն, վերջ լաւ չզարմանուելով, հետքեր կը մնան, թոքին և անոր թոքաթիլին թաղանթին մէջտեղը ջուր կը դո-

ւուն կաթին և և առ խէչփար, և և դոտովին կըտրատէ և և օր մն և և դիշեր մն մոխրին ջուրն թրջէ, և և լալայ անուշ ջրով և և զարէջրով եփէ և և եղի տուր որ խմէ, և և թէ ցաւն երեւնայ, չէ պատեհ որ լուծես որ կու վատուածի և և կու միասի, և և թէ ջերմն յուսով չի լնայ տուր հուկիթի դեղնուց և և պալուրու (կոփու) կաթն և և մանտր տալար ձուկն և և ածու կամ ուլի լեղու և և իրիկամ (իրիկամ) և և բակլայի ջուր և և նշի մէջ և և հաւ ձաղ, և և օրն երկու հեղ աւաղան դիւր (պանիո) և և յորժամ հանես, ի քիթն մանուկին և և դժի մէթ (huile de) կաթեցու, որ անձն դիճուայ, և և թէ բնութեան դէճ լնայ տուր դալս դեղս օդու, Աս սամի և և տապալիւր և և ձայ կաւ և և մրսի պտուղ 1,1 տր. դարխտ և և քիթրա եւնայ և և բանճի հունտ (Տ. Հ. Բ.) ծեծէ և և մաղէ և և կուրս արայ, և և պղրկատունի (Տ. Հ. Բ.) լուսպով շաղէ և և կուրս արայ և և տուր յօրն 2, տր. խաշխրչի շարպով (sirop de) և և թէ ջերմն բռնէ տուր դարէջուր և և որժամ թողու տուր կաթն:

յանայ կամ պոռնիթը քոսիք հանգամանք մը առնէ կը հաղայ, կը խիսայ, երբեմն աբիւն կու գայ եւայն: Այս բլլալու է:—

Թիւ 497 Բժշկըմէն.— ոսկր կոտրելու ճիպար.

Կոտրած կամ ելած ոսկորը վարպետութեամբ տեղը դնել յանձնարարելէ վերջ՝ եռուրթա պէյաղի իւլէ Բիլերմէնի, վէ տէմ ախլէյն (աղբրաց արիւն) վէ կիւնլուք (խուսկ) վէ զարէ դուրս, ճիւլմէ պէրապէր ոսկ. էտուպ (գանգել), պիթ պէղի կիւլապլէ (վարդէջրով) սլառուպ պու եազըյի իւսթիւնէ ղոյուպ, պատէհու օլ մուսիի եաղ իւլէ եաղիա, եախտ եազը պաղիյնէ: Սըֆաթի եազը.— չափտար օթի (ուշի) ալիւր հաճարի 50 տր. մէզտէքի, դամի արապի 12ալան արմ. մոմեայ, Բիլերմէնի 4,4 տր. պոնլարի սաւը էտուպ եռուրթա պէյաղի իւլէ զարէջուր իւլէրիւնէ եազը էտէյն: Եազըն շարաթի 1-2 անգամ փոխել կ'ուէ:

և և ապա առողջտպահիկ պատուէրներ և և կու տայ:—

Առջի նամակովս այս Բժշկարանի բառարանէն տուած էի ձայ կաւի մասին գրուածը անգամ մը և և:

«Թիւ էրմէնի մէջուր տուր, արպ. թին էրմէնի տէրէր, թապիւթի պէրտ (ցուրտ) եապիս տիւր, եուրէք իսհալինի (տիւանէ) տութար, դան կէչէնէ (էժօթիտ) վէ զան թիւրիւրէնէ նաֆի (օգտակար) տր, վէ բահիմտէ (արգանդ) ազան դանի քէսէր, և և կէօքնէ էնէն նաղիլէյէրի (հարբուր, պոռնիթ) տէֆ էյէր, էկէր կիւլապլէ վէ լէրապլէ իւլէյէր, վէ կիւլէրէյէյէ վէ պայէ (թիֆօ) ապիւ նաֆի տիւր, վէ զըք

Իէֆէսի (ասթմ) տէֆէյէր (փէքթօռալ?) վէ սիւ օւանլէրէ դայէթ նաֆի տիր, վէ թա-
փուն չրդարան քիմսէ իչսէ էմին օլուր:

Այսքան կարծեմ տուած տեղեկութիւն-
ներս լիովի կը բաւեն: Ասկէ աւելին... երբ
միտսին ըլլայինք, ինչ որ չէք կրնար, թէզը
դրելէ վերջ չարկաւ կը հրատարակես, օրի-
նակ մը դրկել չես մոռնար: Ինչպէս նախոր-
դով րսի, այս իմ տուած տեղեկութիւններս
մէջ բերելու է, աղբիւրներդ ցոյց
տալու ես. ո՞ր Հին ձեռագիր բժշկարան-
ներէ, եւ ո՞ր տեղ կը գտնուին, ասով քու
տեղեկութիւններդ աւելի հիմնաւոր կը նը-
կատուին, եւ ոչ յարմարեցուած բա-
նէր, դիտէք գիտական կաճառներ գիտական
խնդրոյ մը վրայ անանկ թեթեւակի չեն
նայիր: Այլեւս այդ կէտերը դու ինձմէ լաւ
գիտես: Վնենտիկ լաւ գիտեմ ունին այս
բժշկարանները, կ'երեւայ առջ ուղած չեն:

Նամակներս ձեռքդ հասած ըլլալը իմա-
ցուր:

Առայժմ յաջողութիւն կը մաղթեմ եւ
կարողութիւն, հարեբարատար ոգի: Բարեւ-
ներով

Կ. ԳԱՅԻԿԵԱՆ

Ձեմ գիտեր, թէզիտ յատակագիծ մըն ալ
կրնայի՞ տալ, միտքս ամփոփ չէ գէթ քանի
մը բաներ ըսեմ. բուն նիւթիդ — Հայ Կա-
ւիմ — սկսելէ առաջ Հայաստան երկրին աշ-
խարհագրակ. դիրքին, եւ հնութեանը մա-
սին պզտիկ տեսութիւն մը կ'ընես. երկրա-
բանական եւ բուսաբանական Փյուրան կը
պարզես: Ամէն հանգրիւմ առատ են եւ թէ
բողականութիւնը խիստ այլազան ցուրտ,
բարեխառն եւ տաք երկրի ամէն տեսակ
բոյսեր, արտադրել: Ծաղիկներ խիտ աշ-
խարհ ու առատ — Հռոմայեցիք կեռասը
(Կիրասոնէն) ծիրանը (prunus armenia)
Հայաստանէն փոխադրելին կապաչը (ա-
նիպ) Հռոմայեցիք մը Հայաստանէն կամ
Պարսկաստանէն Եւրոպա տարած ըլլալը:
Հայաստան կամուրջը ըլլալով Արեւմուտքի
եւ Արեւելքի, մէջ կը բերես, Ալիքանդրի,
Հռոմայեցուց եւ Յունաց (Նաւնաջ Բիւրոց)
Բիւզանդական, Արաբական, արչաւանքները

Հայաստանի բուսական բոյսերուն ծած-
թանալին, Արաբերէն ղեղարանութիւն-
ներու բոյսերուն շատերը Հայաստանի յա-
տուկ են եւ Հայաստանէն ճանչցած Հայ
Կաւմ մինչեւ Հիփօկրատի օրերը ծանօթ ըլ-
լալը յոյն բժշկութեան: Տեսակ մը բոյս կայ
նափանդեալ ընտանիքէն է, composee, եր-
դիքներն ալ կը բուսին, կուշտ-դեղին ծա-
ղիկով, գիտական անունը միտքս չգար,
Փէյլիին պէս է, ապսէնթ — Հռոմայեցի
գինուորները, արեւելք արչաւանքի ատեն
այս բոյսէն փոշի կ'ընէին վերքերու կը ցա-
նէին. Հիմակ ուր է վերքերուն դեղին դեղ մը
կը ցաննէ (անունը միտքս չեկաւ) անոր
տեղը կը ծառայէր: Մէջ կը բերես Միհր-
դատ որ 22 լեզու գիտէր, եւ բոլոր Թոյ-
ներու տեսակին եւ յատկութեանց ծանօթա-
ցած, եւ ինք ընտելացած անանկ որ ինք
դինքը Թունաւորեց ու չմեռաւ, սուրին
Վրայ ինկաւ: Մոլխիւնդրի Հայս ծանօթ ըլ-
լալը (cigue) եւ թէ Յոյները Սոկրատը ա-
նով Թունաւորեցին, վատ չախարարներն
ալ Տրդատը: Կիլիկիան շրջանի Զապէլ
Թաղուհի Հիւանդանոց մը բացած ըլլալը եւ
ինք իբրեւ Հիւանդապահուի ծառայելը:
Մեծն Ներսէս Հիւանդանոցներ, ուրկանոց-
ներ, բորոտանոցներ, քանալը վերջապէս
կ'անցնին Հայ բժիշկներու, կ'առնես Ստե-
փանոս Ոււհայեցին. — Միլթար Հերա-
ցին, Ամիրտովաթը, Սեբաստացի Առար եւ
Պիւնկաթ, տոնոց մասին եւ զործերուն
վրայ համառօտ պատմ. տեղեկութիւններ
կու տաս: Զմոռնաս րսել որ Գաղիանոսի
(Galien) բժշկարանը եւ բառարանը Թարգ-
մանուած է շատ կանուխէն Հայերէնի, մեր
բժիշկներու, այս գործերը Յունարէն, Լա-
ւինարէն եւ Արաբերէնէ փոխադրուած են
Հայերէնի, բայց մանաւանդ Ամիրտովաթ
իր անձնական փորձառութեան եւ հմտու-
թեան կիւրքը դրած է անոր վրայ, եւ աւելի
գիտական դասաւորումով են. . . եւն. :

Տօմօլ չլտայ հոս. հոն Հայ Կաւի մա-
սին լաւ խօսած պիտի ըլլայ նայէ:

Նոյն

25 Օգոստ 1921 Երուսաղէմ

Երևանի 28 Օգոստոս 1921

Յարգելի

Պ. Երևանի Արզումանյան

Վենետիկ

Իրբև շարունակութիւնը նախորդ երկու կտոր նամակներու, Հայ Կալի վրայօք Բժշկականներէ մի քանի տեղեկութիւններ եւս գործածածնաւ կը նկատեմ Ձեր ուսումնասիրութեան համար:

Թիւ 348 Բժշկաբանի.— «Որոյ շոքն մարդի զարնէ դիպն ալ է, զգաղպէն հով ջրով տարրէ, իրիկուն ի յաստոյն դէր եւ ուղիւց (առտուն) տուր որ խմէ.— Այլ տեղ յօք զարիկ, գկան որ է Գիւ իրմանին դրջէ եւ զժուրն խմել տուր, եւ զգրջած կանս առկա մի խառնէ եւ քօէ ի վերայ շոքն զարփածի, օգտէ ալ:»

Եւստի.— Շոքն զարնել, ջերմութիւնը զարնելն է —արեւահարութիւն: Գաղպէ —գիտէք հարկաւ, ի Հայա կաղնիի տերեւներու վրայ իջած քաղցրահամ հիւթը, Մաւնայ:— Հով ջուր— եղի, պաղ ջուր: ի յաստոյն դնել — գիշերը բացօթեան դնել աւանակով:— Այս թէրդիպը կը համապատասխանէ urticaire հիւանդութեան մասին: Հայ Կալի ի Սեբաստիա ժողովրդական գործածութեանը, արեւահարը, գիտէք,

ստաիկ fièvre կ'ունենայ, urticaire եղողն ալ նոյն ջերմը կ'ունենայ, եւ կը տեսնէք թէ իբր usage externe, եւ իբր interne կը արուկ կոր: Այս Փորձիւր Սեբաստացի Ասար բժշկինն է, կամ այն է անիկա ժողովուրդին գործածութեանն առած է, կամ այս անոր գործածութեանն:—

Հայ Խուլի մասին միակ մէկ տեղ մը հանդիպեցայ, այս 348 թիւ Ասար Սեբաստացիի Բժշկաբանին մէջ:

«Յոցի. որ ցամաք լինի, պատիտաբար որ է խաղաչին եւ Հայ Խուլի միաշափ տակէ (faire poudre) եւ ի վերայ ցանէ լաւանայ ալ:»

Եւստի.— Փաղաւր ըսածը ժողովրդական բառով փէշկաչեր ըսուած բանն է: Իբրեւ զեղթափ (antipode) հակաթոյն կը գործածեն, կարմիր քար մըն է կ'ըսեն թէ իշու կամ եղի ստամոքսէն կ'ելլէ կամ լեարդէն ինչպէս նախորդով ըսած են: Բրածոյալին յիճակի մէջ զտնուող խունկ է, ինչպէս սաթի երկրաբանական ժամանակներու յատուկ ծառի մը խէժն է: Կ'երեւայ Հայ Խուլին ալ ստոր պէս երկրաբանական խնկաբեր ծառերու արտադրութիւնն է, եւ Հայաստանէն կ'ելլէ:—

Հայոց անո նով ուրիշ մի այլ նիւթ:

Նոյն 348 թիւ Բժշկարան. Ասարի մաթիւմ-միտիքալին:

(dore)

Հայ Կալի կամառ	Այլ Կալի	Պարս.— Կալի	Հայոց բանաստեղծ եւ մէջն կամալը	Ի ցալիս քիւն բաւածք եւ ակի	Տաք է եւ չար է	Փաւր զալի տուր
----------------	----------	-------------	--------------------------------	----------------------------	----------------	----------------

Ասէ Գեղիանոս բժիշկն. վասն իր՝ թէ ինքն վայրէ է եւ Հայերն չորցնեն, քամին եւ տան որ վերցնէ զհիճին հանէ եւ սպիտակն օդնէ նպին եւ զարեան լուծումն կարէ եւ օգտէ պեղծ քամուն:—

Եւստի.— Նուիկ ի Հայա շատ ծանօթ բոյս է arum ըսուածն է, եւ մեր երկիրները իբրեւ վայրի բանջար կ'ուտեն, ձմերուան համար ալ կը չորցուն. սխտորով քայտախով կը համեմեն:— Կը նայի՞ք Գաղիանոս է որ

անոր վրայով կը ճառէ, եւ Հայոց Բանձար անունով կը ճաննայ եւ կը տեսնէք, Հայոց օովորութիւնն ալ գիտէ, զանիկա չորցնելուհին՝ Վերցմը՝ կը նշանակէ suppositoir գինւոյ՝ vermifuge է եղեր՝ Նեղ՝ տիգան՝ թէրի եղողները զօռ տալէն կարտաքսեն։ Արեւմտ լուծում տիգանթերին է. բսել է amenagogue է նոյն ստեղծ։

Ուրիշ ծանօթութիւն մըն ալ տամ.— Բժշկարաններու մէջ կաւեփրութիւն բառած Հիւանդութիւն մըն ալ կայ մանուկներ Հոգ ուտելու դէշ ունակութիւն մը կ'ունենան — թէ ինչէ՞ն յառաջ կուզայ այս բռն։ Մեր տեղերը մանաւանդ Սերաստիւ— տղային— երեխային ներքեւը Հոգ կը դնեն. տղի ինչ կ'ունենք, կապուտ կաւային Հոգ է, ոչ այնքան շատ բարակ, ոչ այնքան խոշոր Հատիկներով— միջակ— Այս Հոգը Հոգամանով կը տաքցնեն, Հոգկալ բառած լաթի մը վրայ կը տարածեն. տղային օտքերը մինչեւ օտիկը Հոգին վրայ կը դնեն. ճուճին վրայ ալ մուշամպայէ կտոր մը կը դնեն Հոգկալին ծայրերը իրար բերելով կը փաթթեն. ճեմե օրեր թէ տղան տաք կը պահէ, եւ թէ չի ալ ընէ՝ Հոգին վրայ կ'ըլլայ։ Եւ չի տաքածուր, ու աղուն ժարմիքը աղտոտի, թրջի։ Այս տղի Հոգ բառածն ալ մեր թուած կաւելու ալպէս բռնէք բնասնիքէն է, աւելի կարծր, գոյնը կապուտ, Առաքելին աւելի լայն տեղեկութիւն առ. գանք բռնելիքներուս. տղան՝ իրեն քիչ մը ձեռքը ոտքը կը բռնէ, կը պատահի որ այս Հոգին ներքեւը գրուածներէն բերանը տանի ուտէ։ Մայրը ուշադրութիւն չընէր, ունակութիւն կ'ըլլայ, եւ երբ օտքի կ'ըլլէ, առանձին անկունները կը քաշուի, գաղտնի կ'ուտէ։ Գոյնը կը փախի, դէմքը կ'ուռի, փորը կը մեծնայ եւն։ Այս մէկը— Տղոց մայրերն ալ յաճախեղէ պէ որ Հոգը տաքցնելէ վերջ, երբ տղին ներքեւը պիտի տարածեն — Հոգը ա՛նուշ մը կը հոսի— չերէզի պէս քանի մը Հոգ բերանին նետեն։ Ամէն անգամ այնպէս ունակութիւն ըլլալով, Հոգկերութեան կը վարժուին։ Տեսած եմ կիներ որ օրական բուսական քանակութեամբ մը կուռ ուտեն թիլլաքին եղածին պէս ուտեն, ինչպէս մարդ սիկատին թիլլաքին կ'ըլլայ։

Ձեր ուսումնասիրութեան մէջ այս Հոգկերութիւն կամ կաւեփրութիւնն ալ կ'ուռէքնէ յիշեցէք կ'ուռէք զիտական անուն մըն ալ չիսենք argilovorolgie բռնէք ինչպէս կ'ըլլայ չծիածողի վրաս կարելի է բժշկութեան մէջ ուժիք գիտական անուն մը — Հոս ձեռքս եղած Բժշկարաններու մէջ այս Հիւանդութեան վրայ խօսած չկայ։ Սերաստիւ իմ Բժշկարաններէս միոյն մէջ կար դարձանումը՝ ընդհանրապէս Համեմային դեղ է որ կու տայ. բայց Փօրմիւր միտքս չէ։ Թէ՛ զի՞ ծրարքին Համար բաներ մը բաժնէ էին։ Հայաստանի բնականին վրայ խօսելու Համար քեզի առաջնորդ կ'առնէս. Հ, Ալիշանի Փրանսերէն մէկ գրքոյըք անունը միտքս չէ. Հոս Հարցնես, կ'ըսեն. — աշխարհագրական բնկերութեան մը մէջ խօսած, մէկ ճառն է, շատոնց սեռած եմ, կ'առնես Հայ կալը որ տեղերէ էլլելը երկրաբանական ինչ խաւերու վերաբերելը, փրէնսիփ աթթիփները կամ էլէմանները, յիտոյ Հայ բժշկութեան ժառին ինչ Հիւանդութիւններու եւ ինչ աօղով եւ Փօրմիւրով տրուելը, դրսէն թէ ներսէն բուժական յատկութիւնները ուժեղակի, ասթրէման սթիմուլան, քոնաթեթիւան եւն. — Հայ Բժշկարաններու մէջ դեղերու աօգները այնքան կառնուաւոր կամ որոշ չեն դեռ, կ'երեւայ Հին բժշկները արդէն գիտէին, օտովօլին, ժառանգ պոմէշին եւնի պէս օտքերը այնքան որոշ չեն ըսեր։ Վերջապէս արդի գիտակ ճշդութիւնները փնտռելու չէ։ Ուրախ պիտի ըլլամ Ձեր յաւոգութիւնը լսելով։ Ինչ ընենք Գաւառիկ ինքնարոյս աշխատութեան արդիւնքը այսքան կ'ըլլայ, մեր Համալսարանները եղած են մեր լեռները, դաշտ ս որ ու ձոր մենք զորքած—մօլլատի ենք։ Կարողութիւն յաւոգութիւն կը մօլթեմ, Առայտի Գ. ԳԱՅԻԿԻԱՆ

Վիէննա երթալու ըլլաք Հայր Ակիմեան ձեզի կ'ուռնէ, շատ աղտուական մարդ է, եւ գիտուն։ Վիէննա պիտի գտնէք նաեւ իմ մէկ բարեկամս Հաւակաուն Հապէշեան. ինձմէ բարեկներ բրէք, ա՛ն ալ ձեզի կ'ուռնէ։